

УДК 343.13

ВІДМОВА ПРОКУРОРА ВІД ПІДТРИМАННЯ ДЕРЖАВНОГО ОБВИНУВАННЯ. ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Олена ГОНЧАРОВА (КРАЙНІКОВА),
аспірант кафедри галузевого права
Херсонського державного університету,
прокурор Херсонської місцевої прокуратури

АНОТАЦІЯ

У статті через призму ретроспективного методу дослідження проаналізовано основні етапи становлення й розвитку інституту відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді. Окреслено процесуальний порядок реалізації прокурором обов'язку щодо відмови від підтримання державного обвинувачення в суді залежно від нормативного закріплення вказаного інституту в різні історичні періоди. У ході проведеного аналізу виділено основні позитивні та негативні риси нормативного закріплення названого інституту на різних етапах його становлення. Проведене дослідження дало змогу виділити основні досягнення нормативного закріплення інституту відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення на сучасному етапі й окреслити деякі прогалини його законодавчого закріплення.

Ключові слова: прокурор, суд, потерпілий, обвинувачений, відмова від підтримання державного обвинувачення в суді, розвиток інституту відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді, нормативне закріплення інституту відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді.

REFUSAL OF THE PROSECUTOR TO SUPPORT THE STATE PROSECUTION IN COURT. HISTORICAL ASPECT

Olena HONCHAROVA (KRAINIKOVA),
Postgraduate Student at the Department of Branch Legal
of Kherson State University,
Prosecutor of Kherson Local Prosecutor's Office

SUMMARY

In the article through the prism of the retrospective method of research, the main stages of the formation and development of the institute of the refusal of the prosecutor to support the state prosecution in court have been analyzed. The procedural procedure for the execution by the prosecutor of the obligation to refuse to support the state prosecution in court depending on the normative consolidation of the institute in different historical periods is outlined. In the course of the analysis, the main positive and negative features of the normative consolidation of the mentioned institute at the various stages of its formation were identified. The study made it possible to highlight the main achievements of the normative consolidation of the institution of the refusal of the prosecutor to maintain the state prosecution at the present stage and outline some of the gaps in its legislative consolidation.

Key words: prosecutor, court, victim, accused, refusal to support the state prosecution in court, development of the institute refusal of the prosecutor to support the state prosecution in court, normative attachment of the institute refusal of the prosecutor to maintain a public prosecution in court.

Постановка проблеми. Відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді не є новелою для кримінального процесу України. Водночас на різних етапах розвитку інституту відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді законодавство по-різному закріплювало названий інститут. Для кращого розуміння сутності вказаного інституту необхідно через призму ретроспективного методу дослідження проаналізувати основні етапи становлення й розвитку інституту відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді.

Актуальність теми дослідження. Останнім часом на шпальтах провідних українських видань з'явилося чимало публікацій, пов'язаних із відмовою прокурора від обвинувачення. І це зовсім не випадково, оскільки проблема досить актуальна й має не стільки теоретичний, скільки практичний інтерес. Незважаючи на досить вузьке закріплення інституту відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді, в чинному процесуальному законодавстві України принципове значення для виділення

основних надбань і недоліків такого закріплення має дослідження його становлення на різних етапах.

Стан дослідження. Варто зазначити, що питання історії розвитку інституту відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді неодноразово ставало предметом наукових досліджень. Разом із тим співвідношення сучасного нормативного закріплення названого інституту з його законодавчим закріпленням у різні історичні періоди досліджено лише поверхово.

Мета й завдання статті. Метою статті є дослідження становлення й розвитку інституту відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді в різні історичні періоди. Основним завданням статті є зіставлення сучасного нормативного закріплення інституту відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді з його законодавчим закріпленням у різні історичні періоди, на основі проведеного аналізу виділення основних надбань і недоліків нормативного закріплення названого інституту в процесуальному законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. Відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді не є новелою для кримінального процесу України. Разом із тим на різних етапах розвитку інституту відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді змінювалось і його нормативне закріплення.

Поява змагальності й державного обвинувачення в кримінальному процесі на теренах нашої держави зумовлено проведеною Судовою реформою 1864 року, що призвела до кардинальних зміни статусу й функцій органів прокуратури. Саме в ході проведення реформи вперше в історії України закріплено інститут відмови прокурора від підтримання обвинувачення в суді.

Так, статтею 740 Статуту кримінального судочинства від 20.11.1864 передбачено таке: «Якщо прокурор знаходить виправдання підсудного поважними, то зобов'язаний, не підтримуючи обвинувального акта, спростованого судовим слідством, заявити про те суду по совісті» [7]. Отже, інститут відмови прокурора від обвинувачення в суді в Статуті кримінального судочинства 1864 року закріплено не як право обвинувача, а як його безпосередній обов'язок. За таких обставин державний обвинувач повинен був прагнути до досягнення істини у справі, а в основу діяльності прокурора в кримінальному процесі було покладено принцип справедливого правосуддя.

Разом із тим закріплення вказаного обов'язку мало скоріше формальний характер, так як не тягло негайного припинення кримінального провадження судом, який продовжував судовий розгляд у загальному порядку.

Прокурор як державний обвинувач мав право відмови виключно від процесуального звинувачення, тобто від процесуальної діяльності з підтримки звинувачення перед судом, але не володів правом відмовитися від матеріального звинувачення, зафіксованого в обвинувальному акті. Так, обвинувальний акт, складений самим же прокурором на стадії направлення кримінальної справи до суду, в якому містились сутність і формулювання обвинувачення, не міг бути скасований цим чи вищим прокурором на стадіях судового розгляду справи. Розпорядження матеріальним обвинуваченням знаходилося у виключній компетенції суду [10].

Варто звернути увагу на те, що в Статуті кримінального судочинства від 20.11.1864 інститут відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді мав лише формальне закріплення, жодним чином не було передбачено ані процесуального порядку реалізації прокурором обов'язку щодо відмови від підтримання обвинувачення в суді, ані процесуальних наслідків прийнятого рішення. Водночас з аналізу норм вказаного Статуту можна зробити висновок, що, дійшовши переконання, що раніше пред'явлене обвинувачення не підтверджено в ході судового розгляду, прокурор мав відмовитися від нього на стадії судових дебатів, про що повідомити суд у заключній промові. Винесення прокурором додаткового процесуального документа або ж погодження рішення про відмову від підтримання державного обвинувачення з вищим прокурором на той час не вимагалось [7]. Крім того, з аналізу норм Статуту випливає, що для учасників кримінального судочинства законодавцем не було передбачено жодних правових наслідків прийняття прокурором рішення про відмову від підтримання обвинувачення.

Радянський етап у розвитку правових положень про відмову прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді почався з ліквідації державного обвинувачення як процесуальної діяльності самостійного державного органу – прокуратури. Декретом РНК «Про суд» від 22.11.1917 № 1 ліквідовано прокуратуру, а отже, і систему державного обвинувачення загалом [9].

Право на відмову від обвинувачення відроджено в 1922 році у зв'язку з відновленням прокуратури як державного органу та прийняттям першого Кримінально-процесуального кодексу УСРР (далі – КПК УСРР 1922 року), в якому було закріплено право прокурора на етапі дебатів відмовитися від обвинувачення, якщо він дійде переконання, що дані судового слідства не підтверджують пред'явленого обвинувачення. Разом із тим відмова прокурора від обвинувачення не звільняла суд від обов'язку продовжувати судовий розгляд справи й вирішити на загальних підставах питання про правильність пред'явленого обвинувачення та відповідальність підсудного [2].

Отже, з відновленням прокуратури як державного органу та прийняттям КПК УСРР 1922 року дещо змінилось і нормативне закріплення інституту відмови прокурора від підтримання обвинувачення в суді. Так, порівняно з нормативним закріпленням вказаного інституту в Статуті кримінального судочинства від 20.11.1864, КПК УСРР 1922 р. закріплював відмову прокурора від підтримання обвинувачення в суді як право державного обвинувача, а не як його обов'язок. Крім того, в КПК УСРР 1922 року конкретизовано стадію, на якій прокурор міг скористатися своїм правом на відмову від підтримання державного обвинувачення в суді. Решта положень щодо нормативного закріплення інституту відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді майже не відрізнялась від норм, закріплених у Статуті кримінального судочинства від 20.11.1864 [2].

Кардинальних законодавчих змін інституту відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді зазнав із прийняттям 28.12.1960 КПК УРСР. Чи не вперше в історії нашої держави вказаний інститут було закріплено не як формальну норму права, а скоріше як повноцінний інститут кримінального процесу.

Так, ст. 264 КПК УРСР 1960 року передбачала, що, коли в результаті судового розгляду прокурор дійде переконання, що дані судового слідства не підтверджують пред'явленого підсудному обвинувачення, він повинен відмовитися від обвинувачення й викласти суду мотиви відмови [3].

Законодавче закріплення інституту відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в КПК УРСР 1960 року передбачало не лише обов'язок державного обвинувача за наявності підстав прийняти відповідне процесуальне рішення, а й уперше в історії країни необхідність викласти суду мотиви прийнятого рішення.

Ураховуючи, що підтримання державного обвинувачення є в тому числі формою діяльності щодо захисту особистості від необґрунтованого незаконного обвинувачення, засудження, обмеження її прав і свобод, відмова від кримінального переслідування невинних, закріплення інституту відмови від державного обвинувачення саме як обов'язку прокурора стало важливим складником гарантованих державою прав людини. З огляду на те що саме прокурор зобов'язаний слідкувати за тим, щоб винна особа не залишилася без покарання, він не просто має право, а зобов'язаний відмовитися від обвинувачення, якщо дійде переконання, що дані судового слідства не підтверджують пред'явленого обвинувачення.

Суттєве значення для забезпечення реалізації обов'язку прокурора щодо відмови від підтримання обвинувачення в суді стало законодавче закріплення необхідності викладення суду мотивів прийнятого рішення. Отже, законодавець уперше передбачив необхідність не лише висловлювати прийняте прокурором рішення, а й наводити суду та учасникам процесу мотиви прийнятого рішення.

Ще однією новелою законодавчої регламентації обов'язку прокурора щодо відмови від обвинувачення стало закріплення цього повноваження в главі 24

«Загальні положення судового розгляду». Зарахування обов'язку прокурора щодо відмови від державного обвинувачення до вказаної глави дало можливість перенесення моменту, коли в прокурора настає можливість реалізувати свій обов'язок щодо відмови від обвинувачення, зі стадії дебатів на більш ранню стадію, а саме стадію судового розгляду справи.

Разом із тим, за КПК УРСР 1960 року, відмова прокурора від обвинувачення не звільняла суд від обов'язку продовжувати розгляд справи й вирішувати її на загальних підставах. За такого нормативного закріплення рішення прокурора про відмову від підтримання обвинувачення в суді скоріше виглядало як клопотання прокурора щодо винесення судом виправдального вироку [3].

Новим етапом розвитку процедури реалізації обов'язку щодо відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді стало прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» від 21.06.2001 № 2533-III. З прийняттям указаного Закону до КПК 1960 року внесено кардинальні зміни щодо нормативного регулювання інституту відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді.

Так, положення статті 264 КПК України передбачали, що, коли в результаті судового розгляду прокурор дійде переконання, що дані судового слідства не підтверджують пред'явленого підсудному обвинувачення, він повинен відмовитись від обвинувачення й у своїй постанові викласти мотиви відмови [6].

Аналіз указаної норми дає підстави стверджувати, що вперше на території України на законодавчому рівні закріплено процесуальну форму відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді, яка давала можливість суду та учасникам судового розгляду не лише формально «почути», а й детально ознайомитись із мотивами, на основі яких прокурор дійшов висновку, що раніше пред'явлене обвинувачення не підтверджено.

Окрім того, за Законом України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» від 21.06.2001 № 2533-III, концептуальних змін зазнали й інші положення інституту відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді. Так, статтею 264 КПК України було передбачено, що суд у разі відмови прокурора від обвинувачення не вправі перебирати на себе обвинувальні функції, більше того, у випадках, установлених законом, має винести рішення про закриття кримінальної справи. Отже, на відміну від попередніх етапів нормативного закріплення інституту відмови прокурора від підтримання обвинувачення в суді, відповідне рішення державного обвинувача мало не формальний характер, а породжувало конкретні правові наслідки і стало обов'язковим для суду.

Окрім того, Законом України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» від 21.06.2001 № 2533-III частину обвинувальної діяльності перекладено на потерпілого, який, відповідно до статті 267 КПК України, отримав право підтримувати раніше пред'явлене обвинувачення в разі відмови прокурора від державного обвинувачення [6]. І хоча Законом не передбачено ані порядку, ані статусу такого обвинувачення, все ж прийняті зміни зумовили докорінні зміни щодо правового механізму підтримання обвинувачення в суді.

Ще однією новелою Закону України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» від 21.06.2001 № 2533-III щодо правого регулювання інституту відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді стало закріплення положення щодо можливості продовження судового розгляду без участі прокурора у випадку його відмови від підтримання державного обвинувачення.

Закріплення вказаної норми викликало чимало дискусій. З одного боку, присутність прокурора в судовому засіданні після його відмови від обвинувачення є своєрідним тиском на потерпілого, який вирішив підтримувати обвинувачення самостійно, а також тиском на суд, який не може об'єктивно оцінювати позицію потерпілого. За таких обставин можна припустити, що продовження судового розгляду без участі прокурора у випадку його відмови від підтримання державного обвинувачення є цілком виправданим.

Водночас варто зазначити, що прокурор, беручи участь у судовому засіданні, не лише виконує функцію державного обвинувача, а й слідкує за дотриманням гарантованих державою прав усіх учасників процесу. А отже, його участь у судовому засіданні має бути обов'язковою навіть у випадку відмови від підтримання державного обвинувачення в суді. Доцільно було б у такому випадку законодавчо закріпити процесуальний статус прокурора, який відмовився від підтримання державного обвинувачення в суді, та окреслити коло його повноважень, спрямованих на забезпечення дотримання прав людини.

Аналіз указаної норми з різних поглядів дає підстави стверджувати, що участь прокурора в судовому розгляді кримінальної справи навіть у випадку його відмови від підтримання обвинувачення в суді є істотним важелем впливу на забезпечення й дотримання гарантованих державою прав і свобод людини та громадянина.

Разом із тим варто зазначити, що ані КПК УРСР 1960 р., ані Законом України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» від 21.06.2001 № 2533-III до прокурора, який підтримує державне обвинувачення в суді, не ставилось вимоги погоджувати рішення про відмову від підтримання обвинувачення з вищим прокурором. Більше того, в частині 2 статті 264 КПК України вказувалось, що прокурор, підтримуючи державне обвинувачення, мав керуватись вимогами закону і своїм внутрішнім переконанням [3], тобто це процесуальне рішення він повинен був приймати самостійно.

Уперше така необхідність закріплена у відомчому нормативному акті, а саме в Наказі Генерального прокурора України «Про організацію участі прокурорів у судовому розгляді кримінальних справ та підтримання державного обвинувачення» від 19.09.2005 № 5гн. Так, у пункті 5.7 Наказу Генерального прокурора України від 19.09.2005 № 5-гн указується, що прокурор має завчасно доповідати про необхідність відмови від пред'явленого в суді обвинувачення керівнику прокуратури відповідного рівня, а копію постанови з його відміткою про узгодження позиції долучати до наглядового провадження [8].

І хоча закріплення необхідності погодження позиції прокурора про необхідність відмовитись від підтримання державного обвинувачення в суді на рівні відомчого нормативно-правового акта не мала юридичної сили для суду, проте була обов'язковою для виконання прокурорами всіх рівнів.

Суттєві зміни в економічній, соціальній і політичній сферах життя незалежної України зумовили нагальну необхідність для реформування кримінально-процесуальної системи України. Як наслідок, 13.04.2012 Верховна Рада України ухвалила й новий Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) України. З прийняттям нового КПК України реформування зазнав й інститут відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді.

Нині чинний КПК України не лише закріплює загальне положення про інститут відмови прокурора від обвинувачення, а й розкриває загальний порядок його реалізації, окрім того, містить і положення про деякі процесуальні наслідки прийняття відповідного рішення для учасників кримінального процесу [4].

Важливим досягненням КПК України в правовому регулюванні інституту відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді стало окреслення алгоритму первинних дій потерпілого та суду щодо можливого подальшого продовження підтримання обвинувачення у випадку, якщо від його підтримання відмовився прокурор. Окрім того, передбачено, що в разі продовження підтримання обвинувачення в суді у випадку відмови прокурора від обвинувачення таке обвинувачення набуває статусу приватного і здійснюється за процедурою приватного обвинувачення. Разом із тим КПК України не містить жодних посилань на процесуальний порядок підтримання приватного обвинувачення. Ще однією новелою КПК України 2012 року стало законодавче закріплення необхідності погодження постанови про відмову прокурора від підтримання обвинувачення в суді з вищим прокурором і наслідків непогодження вищим прокурором відповідного рішення.

Висновки. Хоча КПК України 2012 року й більш детально регламентує інститут відмови прокурора від обвинувачення, однак норми, які розкривають зміст цього інституту, його процедуру, мають узагальнений характер, що, у свою чергу, призводить до неоднакового застосування положень указанного інституту на практиці. Отже, нагальною потребою є внесення відповідних змін до законодавчого регулювання інституту відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді, які не лише відповідатимуть науковим поглядам на вказаний інститут, а й узгоджуватимуться з практичними ситуаціями, що виникають у прокурорів у ході підтримання державного обвинувачення в суді.

Список використаної літератури:

1. Конституція України: станом на 1 січня 2006 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР 1922 р. ЗУ УСРР. 1922. № 41.

3. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР від 28 грудня 1960 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1001-05/ed19601228>.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. / Верховна Рада України. Офіц. вид. Київ: Міністерство юстиції України, 2012. 398 с.

5. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/print1443624498321154>.

6. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України: Закон України від 21.06.2001 № 2533-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2533-14>.

7. Статут кримінального судочинства від 20.11.1864. URL: <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137/>.

8. Про організацію участі прокурорів у судовому розгляді кримінальних справ та підтримання державного обвинувачення: Наказ Генерального прокурора України від 19.09.2005 № 5гн. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id.

9. Колодчин В.В., Туманянц А.Р. Повноваження прокурора в судовому провадженні у першій інстанції: монографія. Харків: ТОВ «Оберіг», 2016. 228 с.

10. Рукавишников П.П. Отказ государственного обвинителя от обвинения в российском уголовном судопроизводстве: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Иркутск, 2008. 22 с.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Гончарова (Крайнікова) Олена Вікторівна – аспірант кафедри галузевого права Херсонського державного університету, прокурор Херсонської місцевої прокуратури

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Honcharova (Krainikova) Olena Viktorivna – Postgraduate Student at the Department of Branch Legal of Kherson State University, Prosecutor of Kherson Local Prosecutor's Office

13olenka23@gmail.com